Капаци А.Ю.
студент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ДІЯЛЕКТОЛОГІЧНИЙ ДОРОБОК ВАСИЛЯ ВАСИЛЬОВИЧА НІМЧУКА

У сучасному українському мовознавчому дискурсі існує безліч статей про діяльність великого закарпатця – Василя Васильовича Німчука, проте ще немає жодної окремої розвідки, яка б описала його вагомий унесок у діялектологію, адже вчений передусім відомий світові як історик української мови, ономаст, дослідник пам'яток української мови.

Видатний український усесвітньовідомий мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Василь Васильович Німчук народився 6 липня 1933 р. в селі Довге на Іршавщині, що на Закарпатті. Закінчивши школу зі срібною медаллю, під впливом друзів юнак вступив на фізико-математичний факультет до Ужгородського університету. Відчувши тягу до рідного слова, Василь Васильович написав листа проректорові університету, в якому зазначив: «Вступив на фізмат під впливом друзів, але бачу, що принесу більшу користь Батьківщині, якщо закінчу філологічний»

[7, с. 162–163]. Ректорат дозволив Василеві Німчукові перевестися на українське відділення на той час ще історико-філологічного факультету, де він згодом був головою студентського наукового товариства та старостою гуртка української мови. Студентські роки в колі однодумців промайнули швидко, адже навчання на українській філології Німчукові давалося легко, завдяки чóму отримав диплом з відзнакою й рекомендацію до аспірантури.

Професори Мар'ян Стефанович та Марія Василівна Скаби влучно зазначили, що Василь Німчук був залюблений у велику (Україна) й малу (Закарпаття) Батьківщини [8, с. 137]. Це підтверджує безліч наукових праць Василя Васильовича, присвячених дослідженню рідних верхньоборжавських та інших закарпатських говірок. Слід зазначити, що науковий шлях майбутнього доктора філологічних наук розпочався саме з діялектологічних розвідок. Про це свідчить і перша опублікована у 1955 році в Ужгороді праця Василя Васильовича *«Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге, Іршавського району (суфіксація)»*, яка була написана під керуванням завідувача катедри української мови, наставника та основоположника мовознавчої науки в Ужгородському університеті, відомого дослідника історії української мови, діялектології та синтаксису сучасної української літературної мови – Степана Пилиповича Бевзенка.

Серед праць В.В. Німчука є кілька циклів, у яких домінує увага до закарпатського мовного і культурного простору. Насамперед це низка публікацій з проблеми кандидатської дисертації, що представлені в розрізнених статтях і тезах (частина з них сьогодні малодоступна, відсутня навіть у великих бібліотечних зібраннях), чимало зі своїх студій автор ніколи не готував до друку (зокрема, і текст кандидатської дисертації «Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках». К., 1962. 431 с.); поза регламентований щодо обсягу текст дисертації автор змушений був вивести спостереження над словотворенням неіменних частин мови (дієслів, дієприкметників, дієприслівників, сполучників, часток) у закарпатських говірках, публікуючи ці дослідження у форматі розрізнених статей [2, с. 59]: *«Із словотвору прислівників говірок верхньої течії р. Боржави (прислівники займенникового*

походження)», 1958; *«Із словотвору прислівників (прислівники числівникового походження) в говірках району верхньої течії р. Боржави»,* 1958; *«Морфологічний склад прийменників у говірках верхньої течії р. Боржави»,* 1958; *«Частки в говірках району верхньої течії р. Боржави»,* 1958; *«Словотвір сполучників у верхньонадборжавських говірках»,* 1962; *«Суфіксальне творення дієслів, дієприкметників і дієприслівників у закарпатських верхньонадборжавських говірках»,* 1962; *«Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках»,* 1963 та багато інших.

Наведені раніше праці Василя Німчука передовсім стосуються діялектного словотвору, який вчений досліджував чи не вперше у вітчизняному мовознавстві. До того ж знаємо, що на той час традиційне радянське мовознавство не виокремлювало дериватологію як окремий розділ лінгвістики, а розглядало у складі чи то лексикології, чи то граматики (основоположником учення про словотвір як окремий розділ мовознавства є І.І. Ковалик). Слід розуміти, що відчиняти двері у такий новий напрям лінгвістики, як діялектний словотвір, ще й у нетрадиційному погляді, не маючи методологій і типологій дослідження цієї галузі, є надто складною працею.

Василь Васильович не оминув і питання щодо зв’язків українських говорів з іншими слов’янськими мовами (учений розглядав ці зв’язки з точки зору діяхронії). Цьому питанню присвячені праці: *«Питання про зв’язки закарпатських українських говорів з південнослов’янськими мовами»,* 1962; *«Карпатсько-балканські лексичні паралелі в писемних пам’ятках»,* 1978; *«Балканський мовний союз і українські діалекти»,* 1987.

Окрім наукових статей та тез доповідей на різноманітних конференціях, Василь Німчук також є автором багатьох монографій (у тому числі й колективних), укладачем та відповідальним редактором словників, наукових збірників і журналів; автором словникових статей в «Енциклопедії української мови», видавцем та укладачем багатьох пам’яток української мови. Так, у своїй праці *«Причинки до закарпатського діалектогенезу»,* Василь Німчук уперше на основі писемних пам’яток Закарпатської области

запропонував свою гіпотезу походження закарпатського діялекту. Учений довів, що основні відмінности закарпатського діялекту від інших територіально-мовних систем склалися ще до кінця XVII – початку XVIII століття [5, с. 34–35]. У цій статті професор акцентує увагу й на деяких методологічних аспектах дослідження діялектогенезу. Зокрема, він стверджує, що методологія дослідження діялектогенезу принципово не відрізняється від методології вивчення окремої етнічної мови, себто етноглотогенезу. Також Німчук звернув увагу й на те, що в сучасній лінгвістиці досі не створено теорії або типології етноглотогенезу [5, с. 20], а отже, бачимо, що без методології дослідження етноглотогенезу ми не зможемо в повній мірі досліджувати діялектогенез, оскільки ці терміни, як зазначає Німчук у своїй праці, тісно пов'язані між собою.

Серед діялектологічних праць Василя Німчука є низка досліджень, присвячених дослідженню не лише закарпатських говірок, а й діялектології української мови загалом. Серед них такі, як *«Питання про стильову диференціацію в діалектах»*, 1963; «*Діалектна стилістика»*, 1990; *«Про походження діалектного поділу української мови»,* 1993; *«Проблема українського діалектогенезу»,* 1994; *«Південноруські говори – основа української мови»,* 1996; *«Українські діалектні переклади Св. Письма»,* 2001 та багато инших.

Василь Німчук також не був байдужим до питання так званого «політичного руси́нства» на Закарпатті. У дослідженні *«Ще раз про «Русинськый язык» і збереження діалектного середовища»* вчений акцентує на тому, що питання русинства є виключно політичним і штучним. У статті розглянуто історію виникнення та спроби функціювання організації на Закарпатті (завдяки підтримці деяких місцевих видань) у сьогоденні. Василь Васильович здійснив ґрунтовний лінгвістичний аналіз цих місцевих видань й дійшов висновку, що «русинська мова» має штучну конструкцію й зовсім недоречна до питомої етномовної традиції Закарпаття, адже закарпатський діалект має всі визначальні риси української мови [6, с. 22]. Зіставивши закарпатський діялект і «русинську мову», Василь Німчук наочно продемонстрував розбіжности та питому основу й штучність русинської мови на прикладі проаналізованого на мовному рівні вірша Ивана Бузаша «Отцюзнина», що надрукований

русинською в однойменному часописі: *«Нормативному українському слову* ***стежка*** *в закарпатському діалекті відповідають кілька еквівалентів –* ***пішак, пішдўка, пішачка, пішка, піхурка*** *та ін. Русизм* ***зовуть*** *на Закарпатті має відповідник* ***кличуть!*** ***Тумáн*** *у Закарпатті іменують словом* ***мрак, мрака*** *(пор. літерат.* ***мряка****), а* ***тýман*** *(щоправда, з наголосом на першому складі!) у карпатських говорах має семантику «дурень, тупак, тупиця». Носії закарпатського діалекту не використовують російської лексеми* ***зарево****, бо на позначення відповідного явища природи мають своє давнє слово* ***зáря****. Дієслово* ***поганьбитися*** *«(по)соромитися» в закарпатському діалекті вимагає орудного безприйменникового відмінка:* ***(по)ган'битис'а, (за) ган'битис'а братом собі****, а не знахідного відмінка із прийменником* ***за****! Адепти окремішньої «русинської» мови свідомо і залюбки вживають іншомовні запозичення, навіть тоді, коли в діалекті наявні загальноукраїнські або питомі діалектні слова (пор.* ***ушорити*** *й* ***ур'адити, серенчливый – щасливый****), аби тільки не ті, що спільні для всіх українців» (курсив і виділ. наше – А.К.)* [6, с. 21–22].

Усе своє життя професор Німчук присвятив Академії наук у Києві (проте ніколи не забував рідне село Довге й дуже часто, особливо на церковні свята, поспішав додому на Закарпаття): спочатку працював в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні, а в 1991 році очолив відділ історії української мови у новоствореному Інституті української мови Національної академії наук України. Згодом Василя Німчука двічі було обрано на посаду директора Інституту української мови НАНУ. Він реформував структуру Інституту, створивши сприятливе осердя для стрімкого розвитку української мовознавчої науки. Під час свого перебування на посаді директора заснував науковий журнал «Українська мова», в якому друкуються наукові матеріяли вчених, присвячені актуальним проблемам української мови; у 1999 році розробив проєкт реформи українського правопису, який був суголосний із Харківським правописом 1929 року (нова редакція правопису передбачала відновлення питомих для української мови правописних норм та правил). На жаль, проєкт навмисно був відхилений та незатверджений через суспільно-

політичні та інші обставини, проте боротьба свідомих мовознавців за питому українську правописну норму триває і сьогодні.

У травні 2017 року здійснилася одна із небагатьох за все життя мрій Василя Васильовича – в Ужгороді він ініціював заснування Товариства шанувальників і захисників говорів української мови, розробив Статут цієї громадської організації. Уперше про заснування цієї організації Василь Німчук згадує у своїй публікації *««Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори!»* в науковому журналі «Українська мова»: *«Ми глибоко переконані, що настала пора створити громадське освітньо-наукове об'єднання Товариство шанувальників (і захисників?) українських діалектів (діалектного слова), основною метою якого було б плекання свідомої любові громадян до рідних діалектів, говорів, говірок як органічних і невід'ємних частин єдиної української національної мови (курсив наш – А.К.)* [4, с. 23]. Серед низки завдань Товариства Василь Німчук особливо зауважив такі:

«– прищеплювати любов і повагу до українських територіальних діалектів (говорів, говірок) задля збереження їх як живильного джерела етнічної мови та її генофонду, як живих пам'яток української мови;

– застерігати від створення нових літературних мов на українській діалектній основі як загрозу для єдності нації;

– сприяти створенню при гуртках української мови у вищих навчальних закладах секцій із місцевої діалектології;

– заохочувати введення до тематики гуртків української мови в школах доповідей про місцеві діалекти (говори, говірки)» [9, с. 160].

Мовознавчим дискурсом активно поширюється інформація про наукову школу студій Василя Німчука, адже він підготував близько 15 аспірантів, які успішно захистили свої кандидатські дисертації, та 4 докторантів. Серед учнів-докторантів Німчука відомі українській лінгвістиці постаті: професор катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» Ірина Дмитрівна Фаріон (доктор філологічних наук називає свого вчителя «атлантом історії української мови» та «батьком українського правопису») [3]; завідувач катедри української мови Ужгородського національного університету професор Наталія Федорівна

Венжинович; завідувач катедри української мови Житомирського державного університету професор Віктор Михайлович Мойсієнко; старший науковий співробітник Інституту української мови НАНУ Лариса Вікторівна Мовчун.

До останніх днів Василь Васильович працював над словником говірки рідного села Довге, протягом усього життя збираючи фактичний матеріал, що налічував близько 50000 лексем. Ця титанічна праця мала стати помітним унеском в українську діалектну лексикографію [1, с. 18]. Словник мав базуватися на засадах діяхронної лінгвістики: тобто малося на увазі, що кожна діялектна лексема буде пояснена не тільки з погляду сучасного стану говірки регіону, але будуть простежені й доведені історико-етимологічні пояснення того чи того слова (наразі український мовознавчий світ ще не бачив жодного діяхронного діялектологічного словника, Німчуковий словник мав бути першим і унікальним). Будемо мати надію, що з часом знайдуться небайдужі до цієї справи люди, які на основі фактичного матеріялу, що зібрав В.В. Німчук, укладуть і завершать працю над цим словником його повним виданням.

Підсумовуючи викладене, можна узагальнити, що В. В. Німчук досліджував діялектний словотвір, діялектну стилістику, історичну діялектологію, український діялектогенез. Його внесок у розвиток української мови є надзвичайно великим. Для нас, майбутнього покоління, він залишив безліч наукових зачинів для подальших досліджень українського мовознавства. Завдяки його науковій школі тепер в мовознавстві є багато відомих і потужних науковців. На нашій українській землі він залишив могутній слід справжнього українця. Саме тому пам’ятаймо цю постать не лише як науковця, а як людину – передусім.

Список використаних джерел:

1. Венжинович Н.Ф. Професор Василь Васильович Німчук. До 85-річчя від дня народження славетного земляка (1933–2017). *Студії з філології та журналістики* : зб. наук. праць. Вип. 5. Ужгород : Говерла, 2018. С. 17–20.

2. Гриценко П.Ю. Сходження на Еверест української мови. Професор Василь Німчук у спогадах сучасників. Ужгород : Карпати, 2018. С. 53–69.

3. Ірина Фаріон про Василя Німчука – атланта історії української мови | листопад '18. URL: http://surl.li/zmql (дата звернення: 12.07.2021).

4. Німчук В.В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова.* 2013. № 3(47). С. 3–26.

5. Німчук В.В. Причинки до закарпатського діалектогенезу. Український глотогенез : Матеріали Міжнародної наукової конференції. Житомир, 2015. С. 19–38.

6. Німчук В.В. Ще раз про «Русинськый язык» і збереження діалектного середовища. *Українська мова.* 2017. № 3(63). С. 15–24.

7. Професор Василь Німчук у спогадах сучасників. Ужгород : Карпати, 2018. 208 с.

8. Скаб М.В., Скаб М.С. Про великого українця – нашого Василя Васильовича Німчука. Професор Василь Німчук у спогадах сучасників. Ужгород : Карпати, 2018. С. 137–139.

9. Статут Товариства шанувальників і захисників говорів української мови / Підготував В.В. Німчук. *Українська мова*. 2017. № 3(63). С. 159–165.